

The influence of the male authority system in the foundation of Parvin Etsami's thoughts from the point of view of Pierre Bourdieu's sociological theory

Hossein Adhami*, Masrore Mokhtari**

Abstract

With the emergence of the constitutional revolution in Iran, Iranian women became more willing to work in social fields. In the meantime, by writing critical poems, Parvin Etsami became the voice of women who were deprived of many rights and isolated throughout history under the rule of the patriarchal system. Parveen criticizes social injustices in his poems and criticizes the difficult situation of women in the society. According to French sociologist Pierre Bourdieu (1930-2002) in his book "Male Dominance", women themselves also participate in this domination over themselves and become complicit with the dominators. Because social agents, during a historical process, institutionalize the male point of view in the form of self-evident beliefs (doxa) in men and women. The purpose of this article is to analyze the perspective of male authority in the world of thought and poems of Parvin Etsami based on the sociological theory of Pierre Bourdieu. According to the findings of this article, although Parvin criticizes male authority in some of his poems, in general, he has a dual and paradoxical position in this field. By following the style of the poets of the past, she aligns herself with the institution of male literature. Its language features are not distinguished from men's language. It seems that male authority has taken root in the unconscious depths of Parvin's mind.

* PhD student of Persian language and literature, Mohaghegh Ardabili University, Ardabil, h.adhami@uma.ac.ir

** Associate Professor of Persian Language and Literature, Mohaghegh Ardabili University, Ardabil

(Corresponding author), mmokhtari@uma.ac.ir

Date received: 03/10/2023, Date of acceptance: 12/03/2024

Keywords: Parvin Etisami, male dominance, Pierre Bourdieu, sociological theory, women

Introduction

The emergence of the constitutional revolution in Iran created an environment for Iranian women to become more aware of their rights. In such a situation, Parveen Etisami, as an Iranian woman poet, became the language of the silenced class by writing poems such as "Woman in Iran", which had always been marginalized under the shadow of patriarchal traditions and gender discrimination, and their rights had been ignored. Parveen should be among the intellectual women who defend women's rights. Nevertheless, it seems that Parvin's position towards the women's movement and the patriarchal power system is a dual and paradoxical position. Although she does not remain silent in defense of the women of her community, in her style of thought and poems, she steps in the direction of the institution of male literature, and in her poems, as we should, we do not see the prominent features of women's thought and emotions. For this reason, some people attribute "masculinity" to her.

Methodology

This research examines the effects of male dominance in the world of Parvin's thoughts and poems using the descriptive-analytical method and using the sociological foundations of Bourdieu.

Discussion

Undoubtedly, except for the reflection of some maternal feelings, Parvin's poetry does not have a distinguishing characteristic of the type of female language and feelings. Of course, "some people have interpreted this concept [masculinity] as Parvin's boldness in entering the world of literature and considered it the effective factor of her acceptance by the literary and artistic community of that period" (Sharifi Sharifi Moghaddam and Bardbar, 1389: 130). The language and themes that Parvin uses in her poems are not far from male literary traditions and are not distinguished as feminine language. Of course, contrary to the opinion of critics who consider Parvin's method to be a kind of calculating alignment with the institution of male literature, but according to Bourdieu, this approach is not the result of a conscious choice; Rather, it is rooted in habit. "Habits are stable characteristics that a person internalizes in the process of socialization based on social situation and path, attitudes, perceptions, feelings and actions act

3 Abstract

unconsciously, spontaneously, naturally and seemingly innately and become the basis of our personality" (Shayan Mehr , 2018: 47).

Results

The presence of a literary father, to whom Parvin has a strong emotional attachment, and learning male literature from him, establishes the foundations of male literature in the depths of Parvin's soul and thought. By being faithful to the style of literature and the style of male poets before her, Parvin takes a step towards the institution of male literature; In such a way that it is not distinguished much from men's literature in terms of language and thought, and the details of women's emotions and the characteristics of women's language are not reflected in his poetry. But from Bourdieu's sociological point of view, this alignment is not a conscious choice; Rather, it is the result of a historical process in which women accept their inferiority to men. This acceptance is the result of internalizing the thought patterns that the patriarchal society places in women's minds. According to Bourdieu, the supremacy of men over women is not a planned conspiracy by men, because women themselves are complicit with men in this regard. Tradition, family, social environment and educational system all play a role in the production and reproduction of this thinking and make it a continuous and natural thing. Bourdieu considers the subordination of women to male power relations as symbolic violence or soft violence, which is manifested in the form of habits.

References

- Arinpour, Yahya, (1374), from Nima to our time, Tehran: Zovar. [in Persian]
- Etisami, Parvin, (2016), Diwan Parvin Etisami, third edition, Tehran: Mehrovid. [in Persian]
- Ansari, Mansour and Fatemeh Taherkhani, (1389), "Examination of Pierre Bourdieu's "Language and Symbolic Power" Theory", Quarterly Journal of Political and International Studies, 1st year, 3rd issue, pp. 51-65. [in Persian]
- Ayoubi, Hojatullah, (1400), to the taste of culture: Pierre Bourdieu's political sociology, first edition, Tehran: third edition. [in Persian]
- Bourdieu, Pierre, (2014), Distinction: Social Criticism of Zokhi Judgments, translated by Hassan Chavoshian, Tehran: Third Edition.
- (2016), Theory of Action, translated by Morteza Mardiha, 7th edition, Tehran: Naqsh Nagar Publications.
- (2018), Sociology and Historian, interview by: Roje Sharouti, translated by Anwar Mohammadi, first edition, Tehran: Gol Azin Publishing.
- (1400), male authority, translated by Mohsen Naseri Rad, first edition, Tehran: Agh.

- Sohrabzadeh, Mehran and others, (2018), "Construction of female identity in Iranian intellectual texts (constitutional era to the end of the first Pahlavi)", Quarterly Journal of Iranian Cultural Studies and Communication Association, 12th year, number 22, pp. 151-176. [in Persian]
- Shayan Mehr, Alireza (2018), Pierre Bardeau, second edition, Tehran: Akhtaran Publishing House. [in Persian]
- Sharifi-Moghadam, Azadeh and Anahita Bardbar, (2009), "Distinction of gender muteness in the poems of Parvin Etisami", biannual scientific-research journal of Humanities and Linguistics of Al-Zahra University (S), second year, number 3, pp. 125-151. [in Persian]
- Shiani, Maliha and Hanan Zare, (1401), "Women and Development: The Status of Iranian Women in the Qajar Period, First and Second Pahlavi Periods", Sociological Studies (Journal of Social Sciences), Volume 29, Number 2, pp. 49- . 78. [in Persian]
- Sadeghi Givi, Parhishkar and Maryam, Bahare, (2009), "Explaining the traditional and modern identity of women in the poetry of Parvin Etisami", Journal of Persian Language and Literature Research, pp. 227-208. [in Persian]
- Moinian, Narmineh, (2015), "Sociological study of the difference in the language of men and women", Journal of Sociological Studies, 9th year, 33rd issue, pp. 83-93. [in Persian]
- Malek Zadeh Bayani, Bano (1350), "Women in Ancient Iran", Haft Hanar magazine, No. 7, pp. 43-50. [in Persian]
- Wardaf, Ronald, (2014), An Introduction to the Sociology of Language, translated by Reza Amini, first edition, Tehran: Boi Kagaz Publishing House.

نفوذ نظام سلطه مذکر در بنیان اندیشه‌های پروین اعتصامی از دیدگاه نظریه جامعه‌شناختی پی‌یر بوردیو

حسین ادهمی*

مسروره مختاری**

چکیده

با ظهور انقلاب مشروطیت در ایران، زنان ایرانی به حقوق و جایگاه خود آگاه‌تر شدند و تمایل بیشتری به فعالیت در عرصه‌های اجتماعی پیدا کردند. در این میان، پروین اعتصامی با سرودن اشعاری انتقادی، فریاد رسای زنانی شد که در طول تاریخ در زیر سلطه نظام مردسالار از بسیاری از حقوق محروم و منزوی شده بودند. پروین در اشعارش با زبانی منتقدانه بر بی‌عدالتی‌های اجتماعی می‌تازد و از وضعیت بغرنج زنان در جامعه انتقاد می‌کند. بنا به نظر پی‌یر بوردیو جامعه‌شناس فرانسوی (۱۹۳۰-۲۰۰۲م) در کتاب «سلطه مذکر»، زنان خود نیز در این سلطه بر خود مشارکت می‌کنند و با سلطه‌گران همدست می‌شوند؛ زیرا عاملان اجتماعی در طی فرایندی تاریخی دیدگاه مذکر را در قالب باورهای بدیهی (دوکسا) در مردان و زنان نهادینه می‌کنند و پذیرش چنین دیدگاهی را در ذهنیت جامعه طبیعی جلوه می‌دهند. هدف این مقاله تحلیل دیدگاه سلطه مذکر در جهان اندیشه و اشعار پروین اعتصامی بر اساس نظریه جامعه‌شناسی پی‌یر بوردیو است. از این رو، با روش توصیفی-تحلیلی و با بهره‌گیری از مبانی جامعه‌شناختی بوردیو تأثیرات سلطه مذکر را در جهان اندیشه و اشعار پروین بررسی می‌نماید. بر اساس یافته‌های این مقاله، پروین با آنکه در برخی از اشعار خود از سلطه مذکر انتقاد می‌کند، اما به‌طور کلی، موضعی دوگانه و پارادوکسیکال در این زمینه دارد. او با پیروی از اسلوب شاعران گذشته، با نهاد ادبیات مردانه همسو می‌شود. در اشعارش جزئیات روحی و عاطفی

* دانشجوی دکتری زبان و ادبیات فارسی، دانشگاه محقق اردبیلی، اردبیل، h.adhami@uma.ac.ir

** دانشیار زبان و ادبیات فارسی، دانشگاه محقق اردبیلی (نویسنده مسئول)، mmokhtari@uma.ac.ir

تاریخ دریافت: ۱۴۰۲/۰۷/۱۱، تاریخ پذیرش: ۱۴۰۲/۱۲/۲۲

زنانه چندان برجسته نمی‌شود و ویژگی‌های زبانی‌اش، از زبان مردانه تمایز نمی‌یابد. به نظر می‌رسد که سلطه مذکر در اعماق ناخودآگاه ذهن پروین ریشه دوانده است

کلیدواژه‌ها: پروین اعتصامی، سلطه مذکر، پی‌یر بوردیو، نظریه جامعه‌شناختی، زنان

۱. مقدمه

۱.۱ وضعیت زنان در عصر پروین

پروین اعتصامی که از او به عنوان «مشهورترین شاعر ایران» یاد شده، از جمله شاعرانی است که در اشعار خود توجه خاصی به مسائل اجتماعی دارد. نگاه منتقدانه و زبان افشاگرانه این بانوی سخنور در بیان نابسامانی‌های اجتماعی آینده تمام‌نمای جامعه‌ای است که در سیر تاریخی خود همچنان از بیماری‌های اجتماعی گوناگون رنج می‌برد؛ بیماری‌های مرمی چون دروغ، تزویر، نفاق، بی‌عدالتی، تبعیض، ظلم، جهل و فساد که می‌رود تار و پود این جامعه کهن را از هم گسسته کند. این رنج‌ها و دغدغه‌ها در دیوان اشعار پروین در قالب کلامی تأمل‌برانگیز و تراژیک متبلور می‌شود. پیداست که در چنین جامعه مردسالاری که روزهای سخت خود را سپری می‌کند، زنان به عنوان جنسیتی تضعیف شده و مغلوب بیشترین ظلم را پذیرا باشند. نگاهی به اوضاع اجتماعی - سیاسی آن دوره به خوبی وضعیت اسفبار زنان را نشان می‌دهد.

«در اواخر قرن نوزدهم و اوایل قرن بیستم، ایران از نظر اقتصادی عقب مانده، از نظر سیاسی آشفته و جامعه‌ای مردسالار بود. در این دوران زنان در انزوا زندگی می‌کردند، از نظر طبقاتی متمایز و از نظر فرهنگی و سیاسی متنوع بودند. اقتصاد توسعه نیافته، سیاست و گرایش‌های مردسالارانه موقعیت زنان را کاملاً مشخص می‌کرد، اگرچه در همین دوران فعالیت‌های سیاسی محدودی هم برای زنان شکل گرفته بود با این حال، در سال‌های پایانی دوره قاجار (۱۱۶۴-۱۳۰۴) همزمان با دوره مشروطه، تنش بین مفروضات فرهنگی درباره زنان تشدید شد (شیانی و زارع، ۱۴۰۱: ۶۴). در دوره کوتاه زندگی پروین (از صدور فرمان مشروطیت تا به قدرت رسیدن رضاشاه پهلوی)، ما شاهد تحولاتی اجتماعی-سیاسی در جامعه ایران هستیم که در آن زنان توانستند به مدد انقلاب مشروطه تا حدی خود را از زیر سایه نظام سستی و مردسالار جامعه بیرون بکشند و در عرصه اجتماعی برای کسب جایگاه و دفاع از حقوق خویش فعالیت کنند.

اگرچه با انقلاب مشروطه تا حدودی برای زنان در عرصه‌های اجتماعی میدان باز شد و به تبع آن با فعالیت برخی از زنان روشنفکر و ترقی خواه در قالب انجمن‌ها و نشریات حامی

نفوذ نظام سلطه مذکر در بنیان اندیشه‌های ... (حسین ادهمی و مسروره مختاری) ۷

زنان، حقوق زنان در جامعه مطرح گردید، اما زن ایرانی همچنان نتوانست خود را از زیر یوغ سنت‌های جامعه مردسالار و سیاست‌های تبعیض‌آمیز جنسیتی آن برهانند. «نهضت مشروطه گرچه باعث شد زنان تا حدی نسبت به حقوق اجتماعی خود واقف شوند، لیکن برخی آداب و رسوم قومی و عشیره‌ای، که ربطی به مسائل دینی نداشت، مانع عمده‌ای برای احقاق حقوق آنان به‌شمار می‌آمد. در بسیاری نقاط کشور بانوان در انتخاب زوج خود هیچ حقی نداشتند و حتی او را نمی‌شناختند از این‌رو، چرایی وادار ساختن دختران خردسال به ازدواج اجباری با کسانی که سال‌ها از آن‌ها بزرگ‌تر بودند و شیوع امراض مقاربتی از مردان به آن‌ها، بی‌آنکه آگاهی بهداشتی و اجتماعی وجود داشته باشد، از دلمشغولی‌های عمده نشریات بانوان بود (آبادیان و صفری، ۱۳۹۳: ۷).

در این دوره، زنان در عرصه سیاسی نیز به موفقیت‌چندانی نائل نشدند و از ابتدایی‌ترین حق‌شان یعنی داشتن حق رأی محروم شدند.

واقعیت امر این است که حتی بعد از مشروطه هم چندان تفاوتی در وضعیت زنان پیدا نشد، مثلاً به موجب ماده سوم و پنجم نظامنامه انتخابات مجلس شورای ملی، زنان در کنار اتباع بیگانه، سارقین، قاتلین و متجاهرین به فسق از حق انتخاب کردن و انتخاب شدن محروم بودند (مذاکرات مجلس دوم، شوال ۱۳۲۹) (آبادیان و صفری، ۱۳۹۳: ۵).

بدین‌گونه، در روزگار پروین که دوران کشمکش استبداد و مشروطه بود، زنان به دشواری در سرآغاز راهی قرار گرفتند که بتوانند خود را کمی از زیر سایه‌های سنگین سنت‌های مردسالارانه بیرون بکشند و به یاری حرکت‌هایی ترقی‌خواهانه خود را به عنوان کنشگرانی مؤثر در عرصه اجتماعی مطرح نمایند. در این میان اگرچه در فراز و نشیب اوضاع اجتماعی-سیاسی آن دوران؛ زنان نتوانستند به همه آرمان‌های خود چون آزادی، برابری و حق تصمیم‌گیری در سرنوشت سیاسی خود جامعه عمل بپوشانند، اما این تلاش‌ها مقدمه‌ای شد تا صدای زن ایرانی در جامعه سنتی مردسالار شنیده شود و طلیعه‌ای از آگاهی و امید بر تاریکخانه این زنان پستونشین دمیده شود.

۲.۱ بیان مسئله

چنان که گفته شد، ظهور مشروطیت در ایران فضایی را به‌وجود آورد که زنان ایرانی به حقوق خویش آگاه‌تر شوند. تشکیل انجمن‌های زنان و نشریات حامی حقوق زنان، سرآغاز جنبشی شد که زنان ایرانی خواستار به‌رسمیت شناخته شدن نقش خود در جامعه شوند. در چنین شرایطی پروین اعتصامی به‌عنوان یک زن شاعر ایرانی با سرودن اشعاری مانند «زن در ایران»

زبان قشر خاموشی شد که همیشه در زیر سایه سنت‌های مردسالارانه و تبعیض‌های جنسیتی به پستوی خانه رانده و حقوقشان نادیده انگاشته شده بود. خود شخصیت فردی پروین و نوع تربیت خانوادگی‌اش به‌خوبی انگیزه وی را از نمایندگی این قشر خاموش عزلت‌نشین نشان می‌دهد. پروین در خانواده‌ای فرهیخته به دنیا آمد و پدرش یوسف اعتصامی آشتیانی به‌عنوان یک شاعر و مترجم نقش مهمی در شخصیت فرهنگی و ادبی پروین داشته است. او علاوه بر آموختن نزد پدر، از محضر استادان ادیبی چون علی‌اکبر دهخدا و محمدتقی بهار بهره گرفت و توانست استعداد ناب خود را در شاعری به منصه ظهور برساند. او که از دوران کودکی در نزد پدرش به فراگیری زبان‌های فارسی، عربی و انگلیسی پرداخته بود، به مدرسه آمریکایی ایران کلیسا رفت و تحصیلات خود را در آنجا به‌انجام رساند. بدیهی است که با چنین زمینه‌ای پروین در صف زنان روشنفکری قرار گیرد که به دفاع از حقوق زنان می‌پردازند. با این وجود به نظر می‌رسد که موضع پروین در قبال جنبش زنان و نظام سلطه مردسالاری، موضعی دوگانه و پارادوکسیکال است. او اگرچه در دفاع زنان جامعه خویش سکوت نمی‌کند، اما در سبک اندیشه و اشعارش، در مسیر همان نهاد ادبیات مردانه گام برمی‌دارد و در اشعارش آنگونه که باید ویژگی‌های برجسته اندیشه و عواطف خاص زنانه را نمی‌بینیم. از این رو، در بررسی اشعار پروین این مسئله مهم می‌شود که نظر برخی از منتقدین به «مردانه‌سرایی» پروین تا چه حد می‌تواند صحیح باشد؟!

۳.۱ هدف پژوهش

هدف این پژوهش تحلیل و بررسی اندیشه و اشعار پروین اعتصامی از دیدگاه جامعه‌شناختی پی‌یر بوردیو (جامعه‌شناس مشهور فرانسوی) است تا با بهره‌گیری از مبانی نظریه «سلطه مذکر» وی، به تحلیل سلطه نظام مردسالاری در جهان اندیشه و اشعار پروین بپردازد.

۴.۱ پیشینه پژوهش

از مقالاتی که درباره پروین اعتصامی و رویکرد وی به مسائل زنان نوشته شده می‌توان از مقاله «تمایزگونی جنسیت در اشعار پروین اعتصامی (پژوهشی زبان‌شناختی)» نوشته آزاده شریفی‌مقدم و آناهیتا بردبار چاپ شده در دوفصلنامه علمی پژوهشی علوم انسانی زبان‌پژوهی دانشگاه الزهراء (س)، سال دوم، شماره ۳، پاییز و زمستان سال ۱۳۸۹ و مقاله «جنسیت در شعر

نفوذ نظام سلطه مذکر در بنیان اندیشه‌های ... (حسین ادهمی و مسروره مختاری) ۹

پروین اعتصامی» نوشته مهناز سادات حسینی چاپ شده در نشریه روان‌شناسی فرهنگی زن، پیاپی ۲۶، زمستان ۱۳۹۴ و مقاله «تحلیل واژگان و معنای زنانگی در شعر پروین اعتصامی» نوشته فاطمه مزبان‌پور و دیگران چاپ شده در پژوهش‌نامه زنان، سال هشتم، شماره ۳، پاییز ۱۳۹۶ نام برد، اما تاکنون پژوهشی درباره پروین اعتصامی از منظر جامعه‌شناختی پی‌بردیو انجام نشده است، از این رو، این مقاله می‌تواند از منظری نو، دریچه تازه‌ای به جهان اندیشه و اشعار پروین اعتصامی باشد.

۲. مبانی پژوهش

پی‌یر بوردیو (Pierre Bourdieu، ۱۹۳۰-۲۰۰۲م) جامعه‌شناس فرانسوی در سال ۱۹۹۰ در مقاله‌ای برای نخستین بار به مفهوم جامعه‌شناختی «نظم جنسیتی» پرداخت. در آن زمان که فرانسه و برخی از کشورهای اروپایی درگیر موضوعاتی چون نابرابری میان زنان و مردان و مشارکت بیشتر زنان در عرصه‌های سیاسی و اجتماعی بودند، این مقاله توجه بسیاری را در میان حامیان حقوق زنان و گروه‌های فمینیستی به خود برانگیخت. در این مقاله او با رویکردی جدیدی به نابرابری جنسیتی پرداخت؛ نابرابری که در آن بر مبنای اختلاف طبیعی و بیولوژیکی بین دو جنس (مرد و زن)، زنان، فرو دست و تحت سلطه مردان شمرده می‌شوند. او در این مقوله برخلاف کارکردگرایان و ساختارگرایان که به متغیر «نقش» توجه داشتند، موضوع «جنسیت» را کانون تحلیل خود قرار داد.

چراکه جنسیت امری فراتر از نقش‌هاست. زیرا نقش‌هایی که از آن سخن می‌رود به روابط و شرایط مشخص و محدودی از زندگی بر می‌گردد. همسری تنها پس از ازدواج به عنوان نقش می‌تواند برخی از کنش‌های زن را توضیح دهد، اما جنسیت موضوعی مقطعی و گذرا و مقید به زمان نیست. جنسیت امری همیشگی است. به همین دلیل بوردیو جنسیت را به عنوان عاملی برای ساماندهی و شکل‌دهی نظام کنش زن و مرد بررسی می‌کند. (ایوبی، ۱۴۰۰: ۱۴۰-۱۴۱)

بوردیو در سال ۱۹۹۸ کتاب «سلطه مذکر» خود را منتشر می‌کند که توجه محققان و جامعه‌شناسان را به خود جلب می‌کند. این کتاب حاصل پژوهش‌های او در سال‌های جوانی است که به بررسی جامعه کابیلی در الجزایر پرداخته بود. بنا به نظر بوردیو

سلطه مذکر ریشه در «دوکسا» دارد. به زعم بوردیو، دوکسا که باورهای بدیهی هر جامعه و تجربه‌ای است که جهان اجتماعی و طبیعی را بدیهی جلوه می‌دهد، کنش‌های عاملان و عمل

فکر کردن در چارچوب هر «میدان» مشخص را شکل می‌دهد. دوکسا با تحمیل خود به شکل دیدگاهی جهان شمول، از سلطه حمایت می‌کند و جایگاه سلطه‌گران را بدیهی و پذیرفته می‌نمایاند و درنهایت، نظم جنسیتی را چونان نظم طبیعی جلوه می‌دهد (بوردیو، ۱۴۰۰: ۸).

بوردیو شالوده نگاه مردمحور را در برساخت قراردادی بدن زنانه و مردانه می‌داند که مناسبات سلطه آن را در طبیعتی زیست‌شناختی مشروعیت می‌بخشد. او از این مسئله با عنوان «در بدن نهفتگی سلطه» یاد می‌کند و می‌نویسد:

نظم مذکر که در اشیای جهان نهفته است، با احکام ضمنی که بر روال‌های عادی تقسیم کار یا روال کارهای عادی شعائر فردی یا اجتماعی اشاره دارند خود را در بدن‌ها هم وارد می‌کند (برای مثال، رفتار بازدارنده را در نظر بگیرید که با منع ورود زنان به فضاهای مردانه بر آنان تحمیل شده است). قاعده‌مندی نظم فیزیکی و نظم اجتماعی آمادگی‌ها را تحمیل و القا می‌کنند، از جمله با منع ورود زنان به عالی‌ترین و اصیل‌ترین کارها، تعیین مکان‌های فرودست برای آنان، آموزش نحوه حفظ حالت‌های بدنی به آنان و تخصیص کارهای پست و پرزحمت به آنان و به‌طور کلی، مطابق با پیش‌فرض‌های بنیادین، با استفاده حداکثری از تفاوت‌های زیست‌شناختی، که معلوم می‌شود پایه تفاوت‌های اجتماعی هستند (همان: ۴۴).

آنچه که باعث تمایز تحلیل بوردیو از دیگر تحلیل‌ها می‌شود، برجسته‌کردن مفهوم «خشونت نمادین» است که از آن به عنوان «خشونت نرم» یاد می‌کند.

پیش از بوردیو در خصوص رابطه زن و مرد، بیشتر، خشونت‌های فیزیکی مردانه در خانه و محل کار مورد توجه بود، اما بوردیو با برجسته کردن موضوع خشونت نمادین به درونی شدن و چگونگی و چرایی این روابط توجه کرد؛ خشونت پذیرفته شده‌ای که روابط سلطه بیرونی را درونی و پذیرفتنی کرده است. در نتیجه، به جای متهم کردن مردان باید دانست که نظام اجتماعی از نظام خانوادگی گرفته تا سنت‌ها و به‌ویژه نظام آموزشی در تولید و بازتولید این رابطه نقش مهمی دارد (ایوبی، ۱۴۰۰: ۱۴۱).

۳. سیمای زن در دیوان پروین

زن در دیوان پروین، سیمایی محترم و جایگاهی بی‌بدیل دارد؛ به گونه‌ای که پروین آن را نه تنها اساس نهاد خانواده؛ بلکه رکن خانه هستی می‌شناسد و بر باور برتری‌جویی مردان خرده می‌گیرد:

در آن سرای که زن نیست، انس و شفقت نیست در آن وجود که دل مُرد، مُرده است روان
به هیچ مبحث و دیباچه‌ای، قضا ننوشت برای مرد کمال و برای زن نقصان

زن از نخست بود رکنِ خانه هستی که ساخت خانه بی‌پای بست و بنیان
زن از به راه متاعب نمی‌گذاخت چو شمع نمی‌شناخت کس این راه تیره را پایان
چو مهر، گر نمی‌تافت زن به کوه وجود نداشت گوهری عشق، گوهر اندر کان

(ص ۲۰۹)

از طرفی پروین بر دیدگاه تحقیرآمیز و تنگ‌نظرانه کسانی که بنا بر باوری سستی و اسطوره‌ای زنان را عامل سقوط و فساد مردان می‌دانند، سخت می‌تازد و به آنان یادآور می‌شود که اگر در طول تاریخ بشریت، مردان بزرگ و شایسته‌ای رخ نموده‌اند، همگی تربیت‌یافته‌گان مادرانی از جنس همین زنان بودند:

فرشته بود زن، آن ساعتی که چهره نمود فرشته بین، که برو طعنه می‌زند شیطان
اگر فلاطن و سقراط، بوده‌اند بزرگ بزرگ بوده پرستار خُردی ایشان
به گاهواره مادر، به کودکی بس خفت سپس به مکتب حکمت، حکیم شد لقمان
چه پهلوان و چه سالک، چه زاهد و چه فقیه شدند یکسره، شاگرد این دبیرستان
حدیث مهر، کجا خواند طفل بی مادر نظام و امن، کجا یافت مُلکِ سلطان

(همان)

پروین زن را در جایگاه مادرانه می‌ستاید و از او سیمایی خردمندانه به تصویر می‌کشد. این الگوی مادر خردمند در جای‌جای دیوانش تکرار می‌شود که بارها به نصیحت فرزند می‌پردازد و با دلسوزی مادرانه تجربیات زندگی محنت‌بار خویش را به آنان عرضه می‌دارد. مثلاً در شعر «رنج نخست» در آنجا که کودکی خار درشتی به پایش می‌رود و شروع به زاریدن می‌کند، مادرش با نصیحت به او گوشزد می‌کند که بیابان وجود از این‌گونه خارها بسیار دارد و او که هنوز در ابتدای راه است، باید پایداری پیشه کند:

بگفت مادرش این رنج اولین قدم است ز خارِ حادثه، تیه وجود خالی نیست
هنوز نیک و بد زندگی به دفترِ عمر نخوانده‌ای و به چشم تو راه و چاه، یکی است

(ص ۱۶۹)

این الگوی مادر خردمند حتی در قالب شخصیت‌های غیرانسان نیز تکرار می‌شود. در شعر «کودک آزمند» مرغکی به مادر خود اعتراض می‌کند که تا کی باید در فضای تنگ و تاریک

آشیانه زیست کند، اما مرغ مادر به این خامی او می‌خندد و دام‌هایی را که روزگار بر سر راه مرغکان بی‌تجربه‌ای چون او می‌گسترده، متذکر می‌شود:

خندید مرغ زیرک و گفتش: تو کودکی	کودک نگفت، جز سخنِ کودکانه‌ای
آگاه و آزموده توانی شد، آن زمان	کاگه شوی ز فتنه‌ دامی و دانه‌ای
زین آشیانِ ایمنِ خود، یادها کنی	چون سازد از تنِ تو، حوادثِ نشانه‌ای
گردون بر آن ره است که هر دم زند رهی	گیتی، بر آن سر است که جوید بهانه‌ای

(ص ۲۲۵)

شکی در این نیست که نقش مادر در بنیاد خانواده و اساس جامعه نقشی مهم و بی‌بدیل است، اما این نکته که در دیوان پروین، زنان بیشتر در نقش مادر دیده می‌شوند جای بسی درنگ دارد؛ زیرا نقش مادرانه درست همان نقشی است که نظام سلطه مذکر برای زن به رسمیت می‌شناسد. به گفته پیربورديو

زنان محروم از ورود به عالم چیزهای جدی و امور عمومی و به خصوص اقتصادی، مدت مدیدی به عالم خانگی و فعالیت‌های مرتبط با بازتولید زیستی و اجتماعی دودمان محدود بودند. این فعالیت‌ها (به‌خصوص، فعالیت‌های مادری) در ظاهر به رسمیت شناخته می‌شوند و گاه طبق مراسمی مورد تجلیل قرار می‌گیرند (پوردیو، ۱۴۰۰: ۱۲۳).

این در حالی است پروین در دوره‌ای زیست می‌کند که زنان برای ورود به عرصه‌های اجتماعی تلاش‌هایی آغاز کرده‌اند تا در نقش‌هایی فراتر از نقش‌های سنتی دیده شوند. پروین در جهان اشعار خود نه تنها زنان را منحصراً در نقش مادرانه نشان می‌دهد؛ بلکه ناخودآگاه با برجسته کردن این انحصار، بر این تقسیم کار اجتماعی که از سوی نظام مردسالار تعریف شده صحنه می‌گذارد. به‌طور مثال در شعر «دو محضر» یک قاضی به زن خود اعتراض می‌کند که چرا رنج و مشغله بیرون از خانه بر دوش اوست و در مقابل او به‌عنوان یک زن در خانه آسوده می‌نشیند و از مزایای آن بهره‌مند می‌شود.

کرد خشم‌آلوده سوی زن نگاه	گفت کز دستِ تو روزم شد سیاه
تو ز سرد و گرم گیتی بی‌خبر	من گرفتارِ هزاران شور و شر
تو غنودی من دویدم روز و شب	کاستم من، تو فزودی، ای عجب
تو شدی دمساز با پیوند و دوست	چرخ، روزی صد ره از من کند پوست

نفوذ نظام سلطه مذکر در بنیان اندیشه‌های ... (حسین ادهمی و مسروره مختاری) ۱۳

ناگواری‌ها مرا برد از میان تو غنودی در حریر و پرنیان

(ص ۱۵۶)

او به زنش می‌گوید که از این به بعد مانند او در خانه می‌نشیند و کار بیرون از خانه را به او می‌سپارد:

خدمت محضر ز من ناید دگر هر که را خواهی، به جای من بیر
بعد ازین نه پیروم نه پیشوا چون تو، اندر خانه خواهم کرد جا
چون تو خواهم بود پاک از هر حساب جز حساب سیر و گشت و خورد و خواب

(ص ۱۵۷)

زن این را می‌پذیرد و او را با امور خانه تنها می‌گذارد. در نبود زن ناگهان قیل و قال در خانه به راه می‌افتد که سر رشته امور از دست مرد درمی‌رود. بین خادم، طبابخ، فراش و کنیز دعوها و بلوهای بی به راه می‌افتد که مرد از حل و فصل آن عاجز می‌شود و پی می‌برد که اداره امور خانه چقدر کار سختی است و از پس آن بر نمی‌آید. وقتی می‌خواهد خانه را ترک کند و به سرکار خود برگردد، با همسرش روبه‌رو می‌شود:

گفت زین جنگ و جدل، سر خیره گشت بایدم رفتن، گه محضر گذشت
چون زجا برخاست، زن در را گشود گفت دیدی آنچه گفتم راست بود
تو به محضر داوری کردی هزار لیک اندر خانه درمندی ز کار
گرچه ترساندی خلایق را بسی از تو در خانه نمی‌ترسد کسی
تو بسی گفتی ز کار خویشان من نگفتم هیچ و دیدی کار من
تا تو اندر خانه دیدی گیر و دار چند روزی ماندی و کردی فرار
من کنم صد شعله در یکدم خموش گاه دستم، گاه چشمم، گاه گوش»

(ص ۱۵۸)

برجسته کردن نقش مادری و خانه‌داری، و انحصار شخصیت زن در این نقش‌ها بی‌آنکه در عرصه اجتماعی سهم دیگری برایش تصور شود، شاید به گونه‌ای تبعیت ناخودآگاه این شاعر زن از قواعد سلطه مردانه است. از دیدگاه بوردیو این تبعیت و پذیرش زنان در قبال قواعد سلطه مذکر ریشه در خیم آنان دارد. «خیم در حقیقت نظام داشته‌ها و بینش‌هایی است که

رفتارهای ناخودآگاه ما را در جامعه و در ارتباط با دیگران شکل می‌دهد» (ایوبی، ۱۴۰۰: ۳۸). از نظر بوردیو تقسیم کار اجتماعی را که سلطه مردانه برای زنان تعیین و به واسطه آن، زنان را از میدان قدرت دور می‌کند، با پذیرش و همراهی خود زنان همراه است.

از دیدگاه بوردیو این روابط سلطه ریشه در فرایندی دراز و تاریخی دارد. از دیدگاه او مردان را نباید مقصر و گناهکار دانست. آن‌ها همچون خود زنان قربانی این فرایند تاریخی‌اند و زنان هم در این پذیرش سلطه بی‌آنکه خواسته باشند همدست و همدستانند؛ زیرا پذیرش چنین روابطی ریشه در خیم آن‌ها دارد. در گذر روزگار خیم مردانه برتر بوده و سلطه ساخته شده است. مردان این برتری و زنان این فرودستی را امری طبیعی می‌دانند و ناخودآگاه و ناخواسته به فرمان ضمیر ناخودآگاه خود این‌گونه رفتار می‌کنند. (همان: ۱۳۸)

نکته قابل تأمل دیگری که در دیوان پروین توجه‌برانگیز است، پرهیز او از پرداختن به عشق رمانتیک است. در دیوان پروین خبری از رابطه رمانتیک میان مردان و زنان نیست. این نکته حتی مورد توجه ملک‌الشعراى بهار هم قرار گرفته و وی را ناچار به توجیه در مقدمه دیوان پروین کرده است:

شاید خواننده شوریده سری از ما بپرسد: - پس این دیوان درباره عشق که تنها چاشنی شعر است چه می‌گوید؟ - آری نباید این معنا را از یاد برد زیرا هرچند شاعره مستوره را عزت نفس و دورباش عصمت و عفاف رخصت نداده است که یک قدم در این راه بردارد، اما باز چون نیک بنگری، صحیفه‌ای از عشق تهی نمانده است؛ لکن نه آن عشقی که در مکتب لیلی و مجنون درس می‌دادند - عشقی که جور یار، زردی رخسار، جفای رقیب، سوز و گداز فراق و هزاران افسانه دیگر جزو لاینفک آن می‌بود، عشقی که اتفاقاً امروز مفهوم حقیقی خود را از کف داده و جز الفاظی چند بر زبان مقلدان مکتب قدیم از آن برجای نیست. چنین عشق و طریقه مبتذل، در این دیوان نمی‌توانست به وجود آید، زیرا با حقیقت‌گویی مخالف و با شخصیت گوینده نیز مغایر بود (اعتصامی، ۱۳۹۶: ۲۳).

اما این موضع پروین در قبال عشق رمانتیک، می‌تواند انگیزه‌های گوناگونی دربر داشته باشد. شاید پروین با پرهیز از بیان این نوع عشق می‌خواهد از سنت ادبی گذشته که سرشار از داستان‌ها و افسانه‌های عاشقانه و توصیف صحنه‌های عشق‌ورزی و عشق‌بازی میان مردان و زنان است، فاصله بگیرد و طرح نویی بیندازد. اما با نگاهی به دیوان پروین خواهیم دریافت که پروین در سخن چه از لحاظ لفظ و چه از لحاظ معنا و مضمون، شاعر نوگرایی نیست و در بیان مضامین به‌ویژه موضوعات حکمی و اخلاقی پیروی سنت ادبی گذشته است. شاید پروین

نفوذ نظام سلطه مذکر در بنیان اندیشه‌های ... (حسین ادهمی و مسروره مختاری) ۱۵

با نگاهی به وضعیت زنان دوره خویش، عشق رمانتیک را به نوعی مایه ابتذال و تداوم همان نگاه سنتی جامعه می‌دانست که در آن ارزش زنان به واسطه بدن‌شان تعریف می‌شود همچنانکه در جای‌جای دیوانش این نکته را به زنان هشدار می‌دهد:

قُماش دَکّه جان را، به عجب پوساندیم به هر کنار گشودیم بهر تن، دَگان
نه رفعتست، فساد است این رویّه، فساد نه عزّتست، هوانست این عقیده، هوان
نه سبزه ایم، که روییم خیره در جرّ و جوی نه مرغکیم، که باشیم خوش به مشتی دان

(ص ۲۱۰)

جدای از هر نظر و موضعی که پروین نسبت به عشق رمانتیک داشته است، در دیدگاه بوردیو نگاه مثبت‌تری به این نوع عشق وجود دارد و بوردیو آن را مایه تعلیق قواعد سلطه و تعدیل خشونت نمادین می‌داند.

از نظر بوردیو، عشق رمانتیک از دریچه احساس به توجیه شرایط زنان کمک می‌کند و درعین حال، برخی امتیازات را برای آنان به همراه دارد. اگرچه برخی فمینیست‌ها در حذف کامل سلطه از روابط عاشقانه دگرجنس خواهانه تردید دارند، بوردیو بر این باور است که گروه دونفره عاشق به واسطه بی‌غرضی و روابط تصدیق‌آمیز می‌تواند از چنگ خشونت نمادین سلطه مذکر رهایی یابد (بوردیو، ۱۴۰۰: ۱۱).

۴. شعر اعتراضی پروین برای زنان

موضع پروین در زمینه زنان موضعی پارادوکسیکال است. او از سویی با تبعیت از الگوی ادبیات کهن و طرح‌واره‌های اندیشگانی مردانه آن با نهاد ادبیات مردانه همسو می‌شود و از زنان همان تصویر غالب جامعه سنتی را عرضه می‌کند، اما از سویی دیگر بر این قواعد سلطه می‌شورد. اوج شوریدن و اعتراض پروین در شعر «زن در ایران» است.

زن در ایران، پیش ازین گویی که ایرانی نبود پیشه‌اش جز تیره‌روزی و پریشانی نبود
زندگی و مرگش اندر کنج عزلت می‌گذشت زن چه بود آن روزها، گر زانکه زندانی نبود
کس چو زن، اندر سیاهی قرن‌ها منزل نکرد کس چو زن، در معبد سالوس، قربانی نبود

(ص ۱۷۶)

این ابیات پروین اشاره به وضعیت اسفبار زنان دارد که در طول تاریخ نه تنها به پستوی عزلت خانه‌ها رانده شده‌اند؛ بلکه حقوق‌شان نیز به‌عنوان یک ایرانی نادیده انگاشته شده است. از ورود اعراب به ایران، جایگاه و نقش زنان نسبت به گذشته دچار افول و دگرگونی شد. زیرا

در جامعه اولیه ایران کهن، زن وضع ممتازی داشت و صاحب قدرت فراوان بود چنانکه حفاظت آتش کاری بسیار مهم بود، به عهده وی سپرده شده بود. استعداد، هوش و قدرت زن در انجام کارهای مفید و مهرورزی و عطوفت که غریزه وی بود او را صاحب نفوذ و حتی برتر از مرد کرد و به تدریج «مادرشاهی» را به وجود آورد. خاصیت زن یعنی مادر بودن و ایجاد نسل و حراست کانون خانواده، به حکم ضرورت او را به صورت روحانی و با مقام الهی جلوه‌گر ساخت و سرانجام مظهر حیات و آفرینش و الهه مادر و باروری گردید. مقام زن در نزد ساکنان اصلی فرات ایران به آن حد والا بود که بعدها آریایی‌ها آن را کسب کرده و جزو سنت خود قرار دادند (ملک‌زاده بیانی، ۱۳۵۰: ۴۳)

اما در نظام فرهنگ که اعراب بر ایرانیان مستولی کردند، همان باورها و سنت‌های قبیله‌ای و مردسالارانه قوم عرب، جایگاه زنان را از مقام الهی به جایگاهی پست و فرودین تنزل داد.

از برای زن، به میدان فراخ زندگی	سرنوشت و قسمتی، جز تنگ‌میدانی نبود
نور دانش را ز چشم زن نهان می‌داشتند	این ندانستن، ز پستی و گرانجانی نبود
زن کجا بافنده می‌شد، بی نخ و دوک هنر	خرمن و حاصل نبود، آنجا که دهقانی نبود
میوه‌های دگه دانش فراوان بود، لیک	بهر زن هرگز نصیبی زین فراوانی نبود

(همان)

در این ابیات پروین به محرومیت زنان از ورود به عرصه‌های علمی و اجتماعی اشاره می‌کند. برخلاف برخی از دیدگاه‌های تحقیرآمیز به توانایی‌های جنس مؤنث، پروین این دوری از عرصه‌های علمی و معرفتی را حاصل کم‌هوشی و یا تن‌پروری قشر زنان نمی‌داند؛ بلکه آن را حاصل سلطه و اراده‌ای می‌داند که از سوی جامعه سنتی و مردسالار بر زنان تحمیل می‌شود. از نظر پروین اگر در جامعه همان امکانات و ظرفیت‌هایی که در اختیار مردان است، در اختیار زنان قرار می‌گرفت، آن‌ها این همه در عرصه پیشرفت‌های علمی و اجتماعی عقب‌تر از مردان نبودند. باید توجه داشت با آنکه در روزگار پروین، برخی از تشکله‌ها و انجمن‌های زنان فریاد دفاع از حقوق زنان را سر می‌دادند، اما هنوز این جنبش به این خودباوری نرسیده بود که در عرصه تقسیم کار اجتماعی، برای زنان نقشی فراتر از نقش‌های سنتی در میدان‌های قدرت و

نفوذ نظام سلطه مذکر در بنیان اندیشه‌های ... (حسین ادهمی و مسروره مختاری) ۱۷

سیاست در نظر بگیرد، به گونه‌ای که در ماده هیجدهم مرام‌نامه نشریه دختران ایران که در سال ۱۳۱۰ منتشر شد آمده بود:

جمعیت نسوان وطن خواه از دخالت در امور سیاسی و سیاست مملکت قطعاً اجتناب خواهد نمود فقط در اموری که مربوط به وظایف مصرحه این جمعیت و موکول به مساعدت دولت باشد و می تواند مستقیماً یا به وسایل مقالات و لوايح و غيره در جلب توجه مساعدت اولیای امور اقدام نمایند (آبادیان و صفری، ۱۳۹۳: ۱۱).

از ماده مذکور در مرام‌نامه این نشریه به خوبی می توان دریافت که در فضای اجتماعی و سیاسی آن زمان، حتی جنبش‌های پیشروی زنان در زیر نفوذ و سیطره دولت که خود بزرگترین نهاد نظام سلطه مذکر است، قرار داشتند. از این رو بورديو، زنان را در عرصه‌های جدی قدرت تنها ناظرانی می داند که محکوم به مشارکت هستند. او می گوید:

زنان می توانند جدی ترین بازی‌ها را از فاصله دور و از جایگاه تماشاچيانی ببینند که از کرانه ساحل به نظاره توفان می نشینند - که این خود می تواند باعث شود تا سبک سر تلقی شوند و دیگران آنان را در مسائل جدی، نظیر سیاست، محجور و بی تفاوت بدانند. البته چون این فاصله نتیجه سلطه است، زنان - به دلیل همبستگی عاطفی با بازیگر، که البته متضمن مشارکت مؤثر عاطفی و فکری واقعی در بازی نیست و غالباً زنان را به حامیان بی چون و چرایی بدل می کند که با این همه از واقعیت بازی و سهم‌های برنده آن اطلاعی ندارند - تقریباً همواره محکوم به مشارکت اند (بورديو، ۱۴۰۰: ۱۰۱).

بهر زن، تقلید تیه فتنه و چاه بلاست	زیرک آن زن، کو رهش این راه ظلمانی نبود
آب و رنگ از علم می بایست، شرط برتری	با زمرّد یاره و لعل بدخشانی نبود
جلوه صدپریان، چون یک قبای ساده نیست	عزت از شایستگی بود، از هوسرانی نبود
ارزش پوشنده، کفش و جامه را ارزنده کرد	قدر و پستی، با گرانی و ارزانی نبود
سادگی و پاکی و پرهیز، یک یک گوهرند	گوهر تابنده، تنها گوهر کانی نبود
از زر و زیور چه سود آنجا که نادان است زن	زیور و زر، پرده پوش عیب نادانی نبود

(همان)

با تأملی در این ابیات می توان دریافت که پروین، به دیدگاهی که در آن ارزش زن تا به حدّ کالایی نمادین تنزل می یابد، معترض است. زیرا همان گونه که بورديو می گوید:

سلطه مذکر که زنان را به اشکال نمادین درمی آورد، زنان را در حالت پایدار ناامنی بدنی یا به عبارت دقیق تر، وابستگی نمادین نگاه می دارد. وجود زنان به شکل اشیایی در دسترس، جذاب و خوشایند قبل از همه به واسطه و به دلیل نگاه خیره دیگران است. از زنان انتظار می رود تا مؤنث و به قولی، خنده رو، مهربان، حواس جمع، فرمان بردار، متین، خویشان دار و متواضع باشند. و البته آنچه زنانگی خوانده می شود در بیشتر موارد چیزی نیست جز نوعی برآوردن انتظارات مردانه، واقعی یا مفروض، خصوصاً حس خودستایی آنان. در نتیجه، وابستگی به دیگران (و نه فقط مردان) عنصر تشکیل دهنده هستی زنان می شود. (بوردیو، ۱۴۰۰: ۹۰-۹۱)

در این ابیات پروین می کوشد به زنان جامعه خویش متذکر شود که ارزش زن به پرداختن ظواهر پرزرق و برق و تبدیل شدن به کالایی خوش آب و رنگ در منظر مردان جامعه نیست؛ بلکه به گوهر دانایی و دانش است. او در قصیده «فرشته انس» نیز نظیر چنین هشدارهایی را می دهد:

نه بانوست که خود را بزرگ می شمرد به گوشواره و طوق و بیاره مرجان
چو آب و رنگ فضیلت به چهره نیست چه سود ز رنگ جامه زربفت و زیور رخشان
برای گردن و دست زن نکو، پروین سزاست گوهر دانش، نه گوهر الهوان

(ص ۲۱۰)

تأکید پروین بر سادگی زنان و توجه به دانایی و تحصیل درواقع تلاشی برای برهم زدن قواعد بازی نظام سلطه مذکر است. از نظر بوردیو این گونه تظاهر و ظاهرپرستی زنان در واقعیت دنیای اجتماعی ریشه دارد که در آن طبقات فرودست می کوشند با این گونه تظاهرها خود را به طبقه بالادست نزدیک نمایند. بوردیو می گوید:

خرده بورژواها که در کشاکش تناقض های میان وضعیتی که به لحاظ عینی فرودست است و مشارکت احتمالی آتی در ارزش های فرادست، این سو و آن سو کشانده می شوند. نسبت به ظاهری که به دیگران نشان می دهند و قضاوتی که آن ها درباره آن می کنند، نگرانی و سواس آمیزی پیدا می کنند. آن ها چون همیشه می ترسند مبدا نقص و یا ایراد یا کم و کسری در کار آن ها باشد، پیوسته تیرشان به خطا می رود و تزلزل و عدم اطمینان و اضطراب و پریشانی آن ها را درباره تعلق داشتن به طبقات بالا، با دغدغه و اضطرابی که برای نمایش دادن این تعلق بروز می دهند، برملا می کند. او محکوم است اهل ظواهر و

ظاهرسازی به نظر آید و همیشه نگران نگاه و نظر دیگران باشد و دلمشغولی‌های او درباره خوش سر و وضع بودن هرگز تمام نشود (بوردیو، ۱۳۹۳: ۳۴۶).

پروین که به خوبی دریافته است در عصر او این اضطراب و دلمشغولی‌های بی‌پایان در رقابت‌ها و چشم‌هم‌چشمی‌های زنانه، زنان را از پرداختن به مسائل مهم اجتماعی و سیاسی باز می‌دارد و از دایره تصمیم‌گیری‌های مهم عرصه قدرت خارج می‌کند، از همجنسان خود می‌خواهد از افتادن به دام تقلیدی کورکورانه پرهیز کنند؛ تقلیدی که پروین از آن به «تیه فتنه» و «چاه بلا» یاد می‌کند. بی‌دلیل نیست که در آن زمان برخی از روشنفکران که به پیشرفت زنان اروپایی نظر داشته‌اند این‌گونه به انتقاد از زنان می‌پردازند:

در غالب متون روشنفکری این دوره، تلاش بر آن است تا با ارائه چهره‌ای پیشرفته و تحسین‌برانگیز از زنان اروپایی، تنها راه نجات زنان ایرانی را از وضعیت ناشایست خود، الگوگیری از زنان غربی معرفی کنند. در این رویکرد، زن غربی از یک سو از تمام بدبختی‌ها و ناشایستگی‌های زن ایرانی به دور و از سوی دیگر، واجد تمام فضیلت‌ها و خوشبختی‌های انسانی به تصویر کشیده می‌شود. او زنی تحصیلکرده، رها از قیود حجاب، سنت و جهل و خرافه است که همواره در پی دانش‌اندوزی و مبارزه و تلاش برای به‌دست آوردن حقوق اجتماعی؛ همچون آزادی، برابری (مساوات)، حق رأی، حق انتخاب و استقلال اقتصادی است. برای مثال، دهخدا در مقالات خود متذکر می‌شود «زمانی که زن ایرانی سرگرم خرافات است و به کارها و امور خرافی می‌پردازد، زنان انگلیسی برای حقوق سیاسی خود مبارزه می‌کنند، اجتماعات بزرگی را تشکیل می‌دهند، مقالات و کتاب‌های متعددی می‌نویسند و مبارزات آنان چنان گسترده می‌شود که مطبوعات انگلیسی بخش وسیعی از توجه خود را به زنان معطوف می‌کنند و نمایندگان پارلمان انگلیسی نیز، به مسائل زنان و مبارزه آن‌ها توجه نشان می‌دهند.» (سهراب‌زاده و دیگران، ۱۳۹۹: ۱۶۴-۱۶۵)

عیب‌ها را جامه پرهیز پوشانده است و بس	جامه عجب و هوی بهتر ز عریانی نبود
زن، سبکباری نبیند تا گرانسنگ است و پاک	پاک را آسبایی از آلوده دامانی نبود
زن چو گنجور است و عفت گنج و حرص و آز، دزد	وای اگر آگه ز آیین نگهبانی نبود
اهرم بر سفره تقوی نمی‌شد میهمان	زانکه می‌دانست کانجا جای مهمانی نبود
پا به راه راست باید داشت، کاندراو کج	توشه‌ای و رهنوردی، جز پشیمانی نبود

(همان)

در ابیات بعدی پروین بنا بر همان سنت متون تعلیمی - اخلاقی به تحذیر و پند می‌پردازد و از کلیدواژه‌های رایج و پربسامدی چون «پرهیز»، «پاکی»، «عفت»، «تقوی»، «اهرمن» و... بهره می‌گیرد. در این ابیات چیرگی گفتمان‌های دینی و اخلاقی ادبیات سستی در کلام پروین به‌روشنی محسوس است. هرچند این ابیات دارای بار اخلاقی هستند، اما به‌کارگیری چنین مضامین و پندهای کلیشه‌ای سخن رابه ورطه‌ای دیگر می‌کشد؛ زیرا این قصیده با مطلعی اعتراضی شروع می‌شود، اما در پایان، تسلیم گفتمان غالب می‌شود و با پندهای اخلاقی از جنبه اعتراضی آن فرو کاسته می‌شود. البته پروین در آخرین بیت یا مقطع این قصیده، به یکباره ورق را برمی‌گرداند و سمت‌وسوی گفتمان را تغییر می‌دهد:

چشم و دل را پرده می‌بایست، اما از عفاف چادر پوشیده، بنیادِ مسلمانی نبود

(ص ۱۷۶)

در اینجا است که پروین به یکباره کلام را از سطح ظاهری مشتی توصیه‌های اخلاقی کلیشه‌ای به سطح گفتمانی انتقادی و خردگرا پرتاب می‌کند و باور غالب یا همان دوکسای جامعه سستی مردسالار را به چالش می‌کشد. پروین حجاب را فقط مختص به زنان نمی‌داند تا به گمان برانگیختن غرایز مردان در کنج عزلت خانه محصور شوند؛ او به جای چادری پوشیده که در اینجا می‌تواند سنبل سنت‌ها و باورهای متعصبانه مذهبی باشد، پرده‌ای از عفاف را توصیه می‌کند که به جای پوشاندن قامت زنان، چشم و دل مردان را می‌پوشاند تا بدین گونه به جای محدودیت‌های تحمیل شده بر ظاهر زنان، بازدارندگی باطنی مردان جانشین آن شود. پروین چادری پوشیده که زن را در ظلمات جهل و مهجوری فرو برد، اساس دین و مسلمانی نمی‌داند و از این رو بر باورهای کهنه جامعه می‌تازد. پروین نه تنها توانسته است در آگاه‌سازی زنان جامعه خویش نقش مهمی را ایفا کند؛ بلکه حتی توانسته است نگاه مردان را نسبت به جایگاه زن دگرگون کند.

پروین نیز مانند دیگر شاعران مشروطه بیان‌کننده همان افکار تغییر جایگاه زن در اجتماع است و تلاش کرده است با تبیین این مسأله که زن و مرد باهم برابرند، افق دید مردان را به زنان بشکند و اثبات کند که زنان درحالی که نیمی از جمعیت یک کشور را تشکیل می‌دهند، می‌توانند نقش مهمی در گردش چرخه‌های اقتصادی، اجتماعی و ... داشته باشند (صادقی گیوی و پرهیزکاری، ۱۳۸۹: ۲۲۳)

اگرچه اندیشه‌های پروین را در زمانه خود می‌توان از اندیشه‌های پیشرو در زمینه دفاع از حقوق زنان دانست، اما او هرگز وارد جریان‌های سیاسی و جنبش‌های اجتماعی حقوق زنان نشد. زیرا بنا به نظر آراین‌پور:

در ایران، در عصر زندگانی پروین، مسأله زنان به دلیل تأثیرپذیری از تحولات جهان، از بُعد فرهنگی گذشته خارج شده و به مسأله سیاسی تبدیل شده بود، اما شاعر ما اگرچه در جریان‌های اجتماعی مربوط به زنان در جنبش آزادی و حقوق زنان عملاً مداخله نمی‌کرد، با همه این‌ها هنگامی که زمینه برای دخالت فعال زنان در امور اجتماعی مساعد شد، اشعاری سرود (آراین‌پور، ۱۳۷۴: ۵۴۰).

بی‌تردید، جنبه روشنگرانه این اشعار در تداوم اندیشه آزادی و ارتقای حقوق زنان جامعه ایران تا به امروز تأثیرگذار بوده است.

۵. بازتاب سلطه مذکر در ویژگی‌های زبانی پروین

در روزگاری که نیما یوشیج تحول بزرگی را در عرصه شعر فارسی بنیان نهاده بود، و شعر نو رفته‌رفته پیروان بیشتری می‌یافت، پروین اعتصامی همچنان بر سنت کهن شعر فارسی برقرار ماند و توانست با قریحه بی‌نظیر و سرشار خود به چهره‌ای ماندگار در شعر کلاسیک فارسی بدل شود. پیروی او از اسلوب شاعران قرن پنجم و ششم به‌ویژه ناصر خسرو قوام‌بخش همان مسیر ادبیات تعلیمی، عرفانی و حکمی بود. تبحر و ظرافت طبع وی در به‌کار بردن شیوه مناظره به شعرش ویژگی خاصی بخشید. وی اگرچه پای در مسیر تازه شعر فارسی نگذاشت، اما بنا بر عقیده بسیاری وجودش زمینه‌ای برای ظهور زنان شاعر پس از او شد.

پایبندی پروین به سنت ادبی کهن و به‌کارگیری ویژگی‌های زبانی مردان شاعر پیش از او سبب شد که برخی او را به «مردانه‌سرایی» منسوب کنند؛ زیرا امروزه تفاوت میان گفتار مردان و زنان ادعایی است که از سوی زبان‌شناسان به اثبات رسیده است.

در بسیاری از جوامع بین گفتار زنان و مردان تفاوت‌هایی وجود دارد و همچنین معمولاً محتوا و ساختار زبان‌ها در رابطه با دو جنس زن و مرد ختنی نبوده که از آن به «سوگیری جنسیتی زبان» یا «جنسیت‌زدگی زبان» تعبیر می‌شود. این تفاوت‌ها ازسویی به لحن، طرز بیان و نحوه گزینش کلمات ازسوی دو جنس مربوط بوده و از سوی دیگر از ساختار و ادبیات درونی و ویژگی‌های ماهوی یک زبان نشأت می‌گیرد (نرمینه، ۱۳۹۵: ۸۳).

صحت این نظر هنگامی قوت می گیرد که پروین را با دیگر زن مشهور شعر فارسی یعنی فروغ فرخزاد مقایسه کنید؛ کسی که پس از پروین، عواطف و احساسات زنانه را در شعر فارسی برجسته کرد و شعر زنان را از شعر مردان تمایز بخشید. بی تردید شعر پروین به جز انعکاس برخی از احساسات مادرانه، ویژگی تمایز بخشی از نوع زبان و احساسات زنانه ندارد. البته

عده‌ای این مفهوم [مردانه‌سرایی] را به جسارت پروین در ورود به دنیای ادبیات تعبیر نموده و آن را عامل مؤثر پذیرش وی توسط جامعه ادبی و هنری آن دوره دانسته‌اند. زرین کوب پروین را زنی مردانه‌خو در قلمروی شعر و عرفان توصیف کرده و یکی از دلایل پذیرش عام شعر پروین و عدم مخالفت با آن را، همسویی او با نهاد مردانه ادبیات، به‌ویژه ادبیات قدیم ایران می‌داند (شریفی شریفی مقدم و بردبار، ۱۳۸۹: ۱۳۰).

روشن است که شعر کلاسیک فارسی شالوده‌اش بر مبنای سنت ادبی مردانه بنیان نهاده شده است و در طول تاریخ ادبیات فارسی، زنان مشارکت اندکی در عرصه شعر فارسی داشته‌اند. دلیلی بر این مدعی همان ابراز شگفتی است که ملک الشعرای بهار در مقدمه دیوان پروین ابراز می‌دارد:

در ایران که کان سخن و فرهنگ است، اگر شاعرانی از جنس مرد پیدا شده‌اند که مایه حیرت‌اند، جای تعجب نیست. اما تا کنون شاعری از جنس زن که دارای این قریحه و استعداد باشد و با این توانایی و طی مقدمات تتبع و تحقیق، اشعاری چنین نغز و نیکو بسراید، از نوادر محسوب و جای بسی تعجب و شایسته هزاران تمجید و تحسین است (اعتصامی، ۱۳۹۶: ۲۲).

از این‌رو، جای شگفتی نیست که ادبیات کلاسیک و به‌ویژه شعر فارسی به ابزاری برای بیان اندیشه‌های مردان بدل شده که در آن رفتارها و ویژگی‌های زبانی، مختصات مردانه یافته است. بی تردید در چنین وضعیت

رفتار زبانی بازتاب‌دهنده سلطه مرد است. مردان تمام قدرتی را که دارند به‌کار می‌برند تا بر یکدیگر و البته بر زنان تسلط پیدا کنند. مردان همواره تلاش می‌کنند که اوضاع را در کنترل خود داشته باشند، موضوعات را مشخص کنند، حرف دیگران را قطع کنند و غیره. در نتیجه، از آنجاکه زنان نسبت به مردان فاقد قدرت هستند، صورت‌های زبانی معتبرتری را به‌کار می‌برند، تا از خودشان در برابر [جنس] قدرتمندتر حمایت کنند (واراداف، ۱۳۹۳: ۵۲۰).

اما زبان و مضامینی که پروین در اشعار خود به‌کار می‌گیرد از سنت‌های ادبی مردانه فاصله چندانی نمی‌گیرد و به‌عنوان زبانی زنانه متمایز نمی‌شود. البته برخلاف نظر منتقدانی که این

شیوه پروین را به نوعی همسویی حسابگرانه وی با نهاد ادبیات مردانه می‌دانند، از نظر بوردیو این رویکرد حاصل انتخابی آگاهانه نیست؛ بلکه ریشه در عادت‌واره دارد.

عادت‌واره‌ها خصایصی پایدارند که فرد در جریان جامعه‌پذیری بر اساس موقعیت و مسیر اجتماعی آن‌ها را درونی می‌کند، نگرش، ادراک، احساس و کردارها به صورت ناآگاهانه، خود به خودی، طبیعی و به ظاهر فطری عمل می‌کنند و مبنای شخصیت ما می‌شوند (شایان مهر، ۱۳۹۸: ۴۷).

بوردیو در مصاحبه‌اش با روزه شارتی در بیان خصایص عادت‌واره‌ها در عاملین اجتماعی می‌گوید:

مفهوم عادت‌واره چندین حُسن دارد. این مفهوم برای یادآوری این که عاملین تاریخ دارند و محصول تاریخ فردی و آموزش در یک محیط هستند، مهم است، و اینکه آن‌ها همچنین محصول تاریخ جمعی هستند، و اینکه به‌طور خاص، مقولات فکری، مقولات فهم، الگوهای درک، نظام‌های ارزشی آن‌ها، و غیره، محصول درهم‌تنیدگی ساختارهای اجتماعی هستند (بوردیو، ۱۳۹۸: ۷۶-۷۷).

البته اگر کمی هم از دیدگاه روان‌شناختی به این مسئله نگاه کنیم، بی‌بهره بودن پروین از نعمت مادر و وابستگی شدید عاطفی وی به پدری فرهیخته (یوسف اعتصامی)، چنان در عمق روح و روان پروین ریشه دوانده است که گویی امکان فقدان پدر و گسیختن عاطفی از او در جهان اندیشه پروین راه ندارد؛ از این‌روست که در کودکان یتیم دیوانش، بیشتر محرومیت از وجود مادر را می‌بینیم تا فقدان پدر را. مسلم است این وابستگی عاطفی شدید به پدر، و از طرفی آموختن ادبیاتی مردم‌محور در نزد او، شالوده‌های ادبیات مردانه را در اندیشه و زبان پروین بنیان می‌گذارد. پس اگر می‌بینیم زبان پروین به زبانی مردانه می‌گراید و از ویژگی‌های خاص زبان زنانه به دور می‌ماند، مسئله‌ای عجیب نیست؛ بلکه حاصل سلطه مردانه این پدر ادیب در اعماق ناخودآگاه پروین است. از این منظر می‌توان دریافت که همسویی پروین با ادبیات مردانه بیشتر بر اثر درونی شدن ادراکات و قواعدی است که پروین با آن پرورده شده است و معیارهای زیباشناختی وی با آن شکل گرفته است. پرورده شدن در دامن پدری فرهیخته و ادیب، بهره‌گیری از محضر مردان ادیبی چون ملک‌الشعراى بهار و از همه مهم‌تر قرار گرفتن در حوزه ادبیات مردانه‌ای که با علی‌رغم قدمت کهنش اندیشه زنانه در آن چندان تعریف نشده است، همگی قوام‌دهنده عادت‌واره‌هایی در ذهنیت پروین است که او را با زبان و ساختار نهاد ادبیات مردانه مأنوس و همسو می‌کند. بوردیو در کتاب «نظریه کنش» می‌نویسد: «سرسپردگی

در قبال نظم جافتاده محصول توافقی است میان ساختارهای شناختی که تاریخ جمعی و فردی درون ذهنیت‌ها ثبت کرده است، و ساختارهای عینی جهانی که ساختارهای شناختی مذکور به آنها اعمال می‌کند.» (بورديو، ۱۳۹۶: ۱۷۱)

گرچه نبوغ و عمق اندیشه‌های پروین را در مقبولیت اشعارش نمی‌توان نادیده گرفت، اما به هر روی، نمی‌توان این امر را انکار نمود که نزدیک بودن خصایص زبانی پروین به مختصات زبانی مردان شاعر پیش از وی (به‌ویژه شاعران سبک خراسانی و سبک عراقی) تا حد بسیاری از مقاومت نهاد ادبیات مردانه در برابر زن شاعری چون او را کاسته است. البته از منظر جامعه‌شناختی بورديو، این سازگاری زبانی نشأت گرفته از مفهوم شناختی عادت‌واره است.

«مفهوم عادت‌واره از آنجا که متضمن یک تئوری زبان کاربردی به‌جای تئوری سیستم زبانی است، بسیار با اهمیت است. درواقع بورديو با طرح این مفهوم به توانایی گویندگان زبان اشاره دارد و همچنین پیش‌بینی ایشان از مقبول واقع شدن و سود بردن از سخنانشان؛ یعنی افراد بنا بر منطق عادت‌واره از کلامی استفاده می‌کنند که مورد قبول در میدان واقع شود. فرد متبحر همیشه تابع تأیید رسمی بازار زبانی است. این موقعیت‌ها همچون یک سیستم تقویت‌کننده مثبت و منفی عمل می‌کنند که تمایل‌های پایداری برای فرد حاصل می‌کند که اساس ادراک و تأییدهای بازارهای زبانی و در نتیجه استراتژی‌های ابزار بیان افراد است. عادت‌واره گفتمانی است که با موقعیت، یک بازار و میدان، سازگار شده است. عادت‌واره دانشی الگووار است، زیرا شیوه‌ها و قواعد ارزیابی مقبولیت کلام رابه‌وجود می‌آورد و درنهایت تمامی ویژگی‌های جماعت را دربرمی‌گیرد.» (انصاری و طاهرخانی، ۱۳۸۹: ۶۳)

۶. نتیجه‌گیری

با انقلاب مشروطه، زنان مجالی می‌یابند که خود را تا حدودی از زیر سایه سنت‌های مردسالار جامعه و یا به عبارتی سطره مذکر خارج کنند و در عرصه اجتماعی به‌عنوان کنشگرانی جدی وارد عرصه اجتماعی شوند. در دورانی که جنبش‌های ترقی‌خواهانه‌ای برای ایفای حقوق پایمال شده زنان در جریان بود، پروین اعتصامی نیز به دفاع از حقوق زنان می‌پردازد و خواستار آگاه شدن زنان از جایگاه و نقش مهم خود در عرصه اجتماعی می‌شود. با این وجود، موضع‌گیری پروین در قبال مسئله زنان و سلطه نظام مذکر موضعی پارادوکسیکال است. او از سویی خواستار ترقی و تحصیل زنان و به‌رسمیت شناخته شدن نقش آن‌ها در جامعه است، اما از سویی دیگر در اشعار خود فقط بر نقش‌هایی تأکید می‌کند که نظام مردسالار برای زنان تعریف کرده و با انحصار زنان در این نقش‌ها، آنان را از ایفای نقش‌های مهم اجتماعی باز می‌دارد.

با آنکه پروین در اشعاری مانند قصیده «زن در ایران» از نظام سلطه مذکر انتقاد می‌کند، اما به‌گونه‌ای خود به‌طور ناخودآگاه تحت تأثیر نفوذ و سلطه این نظام قرار دارد. وجود پدری ادیب که پروین به‌شدت به او وابستگی عاطفی دارد و آموختن ادبیات مردانه در نزد وی، پایه‌های ادبیات مردانه را در اعماق روح و اندیشه پروین استوار می‌کند. پروین با وفاداری به شیوه ادبیات و سبک شاعران مرد پیش از خویش در مسیر نهاد ادبیات مردانه گام برمی‌دارد؛ به‌گونه‌ای که از لحاظ زبانی و فکری از ادبیات مردانه تمایز چندانی نمی‌یابد و جزئیات عواطف زنانه و ویژگی‌های زبان زنان در شعرش انعکاس نمی‌یابد. به‌همین دلیل برخی از منتقدان وی را به «مردانه‌سرایی» و همسویی با نهاد ادبیات مردانه متهم می‌کنند. اما از منظر جامعه‌شناختی بوردیو، این همسویی، امری انتخابی و آگاهانه نیست؛ بلکه حاصل فرایندی تاریخی است که در آن زنان، فرودستی خود را نسبت به مردان می‌پذیرند. این پذیرش حاصل درونی شدن طرح‌واره‌های تفکری است که جامعه مردسالار در ضمیر زنان جای می‌دهد. از نظر بوردیو، برتری مردان بر زنان، توطئه‌ای برنامه‌ریزی شده از سوی مردان نیست، زیرا خود زنان هم در این باره با مردان همدست می‌شوند. سنت، خانواده، محیط اجتماعی و نظام آموزشی همگی در تولید و بازتولید این تفکر نقش دارند و آن را به‌صورت امری مستمر و طبیعی درمی‌آورند. بوردیو، تبعیت زنان از روابط سلطه مردانه را خشونت نمادین یا خشونت نرم می‌داند که در قالب عادت‌واره‌ها متجلی می‌شود.

به‌هرحال پروین اعتصامی گرچه چهره‌ای درخشان در ادبیات فارسی و جایگاه ممتازی در میان زنان شاعر دارد، اما به‌عنوان زنی پرورش‌یافته در جامعه‌ای سنتی و مردسالار، نمی‌تواند به‌کلی از تأثیر سلطه نظام مذکر برکنار باشد و رگه‌هایی از این تفکر در جهان اندیشه و اشعار وی مشهود است. با این وجود نمی‌توان نقش پروین را در زمینه‌سازی حضور زنان در عرصه ادبی و فرهنگی را نادیده گرفت، او را باید از ژمره زنان بزرگی دانست که نقش مهمی در ارتقای شأن و منزلت زن در جامعه ایرانی دارد.

کتاب‌نامه

- آرین‌پور، یحیی، (۱۳۷۴)، از نیما تا روزگار ما، تهران: زوار.
- اعتصامی، پروین، (۱۳۹۶)، دیوان پروین اعتصامی، چاپ سوم، تهران: مهرآوید.
- انصاری، منصور و فاطمه طاهرخانی، (۱۳۸۹)، «بررسی نظریه "زبان و قدرت نمادین" پی‌یر بوردیو»، فصلنامه پژوهش‌های سیاسی و بین‌المللی، سال اول، شماره سوم، صص ۵۱-۶۵.

- ایوبی، حجت‌الله، (۱۴۰۰)، به طعم فرهنگ: جامعه‌شناسی سیاسی پی‌یر بوردیو، چاپ اول، تهران: نشر ثالث.
- بوردیو، پی‌یر، (۱۳۹۳)، تمایز: نقد اجتماعی قضاوت‌های ذوقی، ترجمه حسن چاوشیان، تهران: نشر ثالث.
- (۱۳۹۶)، نظریه کنش، ترجمه مرتضی مردیها، چاپ هفتم، تهران: انتشارات نقش نگار.
- (۱۳۹۸)، جامعه‌شناسی و مورخ، مصاحبه از: روزه شاروتی، ترجمه انور محمدی، چاپ اول، تهران: نشر گل آذین.
- (۱۴۰۰)، سلطه مذکر، ترجمه محسن ناصری راد، چاپ اول، تهران: آگه.
- سهراب‌زاده، مهران و دیگران، (۱۳۹۹)، «برساخت هویت زنانه در متون روشنفکری ایران (عصر مشروطه تا پایان پهلوی اول)»، فصلنامه انجمن ایرانی مطالعات فرهنگی و ارتباطات، سال شانزدهم، شماره ۲۲، صص ۱۵۱-۱۷۶.
- شایان مهر، علیرضا (۱۳۹۸)، پی‌یر بوردیو، چاپ دوم، تهران: نشر اختران.
- شریفی‌مقدم، آزاده و آناهیتا بردبار، (۱۳۸۹)، «تمایز گونه‌ی جنسیت در اشعار پروین اعتصامی (پژوهشی زبان شناختی)»، دوفصلنامه علمی - پژوهشی علوم انسانی زبان‌پژوهی دانشگاه الزهراء (س)، سال دوم، شماره ۳، صص ۱۲۵-۱۵۱.
- شیانی، ملیحه و حنان زارع، (۱۴۰۱)، «زن و توسعه: وضعیت زنان ایران در دوره قاجار، پهلوی اول و دوم»، مطالعات جامعه‌شناختی (نامه علوم اجتماعی)، دوره بیست و نهم، شماره ۲، صص ۴۹-۷۸.
- صادقی‌گیوی، پرهیزکار و مریم، بهاره، (۱۳۸۹)، «تبیین هویت سستی و مدرن زن در شعر پروین اعتصامی»، مجله پژوهش زبان و ادبیات فارسی، صص ۲۰۸-۲۲۷.
- معینیان، نرمینه، (۱۳۹۵)، «بررسی جامعه‌شناختی تفاوت زبان بین زنان و مردان»، نشریه مطالعات جامعه‌شناسی، سال نهم، شماره سی و سوم، صص ۸۳-۹۳.
- ملک‌زاده بیانی، بانو (۱۳۵۰)، «زن در ایران باستان»، نشریه هفت هنر، شماره ۷، صص ۴۳-۵۰.
- وارداف، رونالد، (۱۳۹۳)، درآمدی بر جامعه‌شناسی زبان، ترجمه رضا امینی، چاپ اول، تهران: نشر بوی کاغذ.

Bourdieu, Pierre, (2014), Distinction: Social Criticism of Zokhi Judgments, translated by Hassan Chavoshian, Tehran: Third Edition.

----- (2016), Theory of Action, translated by Morteza Mardiha, 7th edition, Tehran: Naqsh Nagar Publications.

----- (2018), Sociology and Historian, interview by: Roje Sharouti, translated by Anwar Mohammadi, first edition, Tehran: Gol Azin Publishing.

----- (1400), male authority, translated by Mohsen Naseri Rad, first edition, Tehran: Agh.

Wardaf, Ronald, (2014), An Introduction to the Sociology of Language, translated by Reza Amini, first edition, Tehran: Boi Kagaz Publishing House.